

OVER DE BASISPRINCIPES JENAPLAN

Hoe ze ontstonden, wat hun betekenis is en wat je ermee kunt doen

Kees Both

Alle Jenaplanscholen die lid zijn van de NJPV hebben de 20 basisprincipes in hun schoolplan opgenomen. Ze zijn richtinggevend voor de schoolontwikkeling van deze scholen. In dit artikel wordt beschreven hoe ze ontstaan zijn en welke discussies erover gevoerd zijn. Ook wordt uitgelegd waarom ze op juist deze wijze geformuleerd zijn, namelijk als ‘platform’ voor gemeenschappelijk handelen in een school en binnen een groep van scholen. Hoe kan je met deze principes omgaan? En wat moet je in elk geval vermijden?

Wat is een Jenaplanschool?

Als iemand mij vraagt wat een Jenaplanschool is, geef ik – afhankelijk van de vraagsteller – nogal eens het volgende antwoord:

“In ons land is een ‘Jenaplanschool’ een school die lid is van de NJPV en daarom de 20 basisprincipes in hun schoolplan hebben opgenomen als uitgangspunt voor hun schoolontwikkeling. Een school kan alleen maar lid van de NJPV zijn als zij op de basisprincipes aan te spreken zijn.”

Dit is een formeel antwoord, vanuit de NJPV als organisatie gezien. Buiten de NJPV zijn er ook enkele scholen die zich ‘Jenaplanschool’ noemen en om verschillende redenen toch geen lid zijn. Een reden is soms dat men de basisprincipes niet in het schoolplan wil opnemen. Verder zijn er – gelukkig – scholen die zich geen ‘Jenaplanschool’ noemen, maar in hun praktijk toch sterk in die richting werken, waar het zagezegd ‘ruikt naar Jenaplan’.

Het lidmaatschap van de NJPV is als zodanig nog geen garantie voor kwalitatief goed Jenaplanonderwijs. De NJPV kan en wil de leden niet dwingen om bepaalde dingen te doen of te laten, kan niets verbieden en weinig eisen. En toch ... is het lidmaatschap niet vrijblijvend. Hoe werkt dat dan?

De openheid van het Jenaplan

In het begin van de Jenaplanbeweging in ons land^[ii] was er alleen een los verband van betrokken individuen en scholen. Vanaf 1971 was er een Stichting Jenaplan met donateurs en in 1977 werd de Nederlandse Jenaplanvereniging opgericht als vereniging van individuele geïnteresseerden. De ‘moeder’ van het Nederlandse Jenaplan, Suus Freudenthal, heeft al heel vroeg geprobeerd om deze beweging een gemeenschappelijk fundament te geven. Zij was daarbij geïnspireerd door het werk van de Amerikaanse pedagogen John Goodlad en Robert Anderson over de ‘nongraded elementary

school'. Suus nam van hen twee begrippen over waarmee zij schoolconcepten beschreven en paste *het toe op het Jenaplan: Jenaplan als ontvankelijk grondmodel en als interpreteerbaar streefmodel*.

Als het Jenaplan een voor verrijking vanuit nieuwe ontwikkelingen in de samenleving, de onderwijspraktijk en de wetenschappen *ontvankelijk grondmodel* is, dan is het uiterst belangrijk om criteria te hebben waaraan die nieuwe ontwikkelingen getoetst worden. Een serieus onderwijsconcept waait immers niet met alle winden mee en plukt niet hier en daar wat dingen weg die toevallig bruikbaar lijken. Er moet een relatief blijvende en herkenbare kern ('identiteit') zijn. 'Relatief', want het is niet voor de eeuwigheid. Die relatief blijvende kern werd uiteindelijk de basisprincipes.

Met '*interpreteerbaar streefmodel*' wordt bedoeld dat er op een gegeven moment een gemeenschappelijk uitgangspunt voor een groep scholen – hier de Jenaplanscholen – geformuleerd wordt, een 'creatieve synthese' van wat er al was en van nieuwe ontwikkelingen. Daarbij is de samenhang binnen het concept belangrijk. Dit 'streefmodel' kunnen scholen als uitgangspunt nemen voor hun schoolontwikkeling, het vormt de inhoudelijk - conceptuele leidraad voor die ontwikkeling. Maar het is zo geformuleerd dat er recht gedaan kan worden aan verschillen in omstandigheden, populatie, schoolgeschiedenis van de scholen. Het is dus 'interpreteerbaar'. Jenaplanscholen zullen dus altijd en noodzakelijk van elkaar verschillen. Maar er is eenheid binnen die verscheidenheid en er zijn grenzen in de interpreteerbaarheid.

Deze beide formele begrippen – ontvankelijk grondmodel en interpreteerbaar streefmodel - beschrijven de openheid van het Jenaplanconcept en hebben consequenties voor de manier waarop een gemeenschappelijk fundament van een groep van scholen geformuleerd wordt. Verstarrende dogmatiek en vrijblijvend relativisme worden daarbij vermeden.

Pedagogische Minima

Suus Freudenthal werd in dit soort zaken niet alleen geïnspireerd door Goodlad en Anderson, maar ook door Hans Mieskes, ex-medewerker van Peter Petersen in Jena, later hoogleraar in Giessen. Mieskes probeerde 'pedagogische minima van het Jenaplan te beschrijven. We kunnen niet zomaar de praktijk van de school van Petersen in Jena imiteren en de opvattingen die daaraan ten grondslag lagen zomaar overnemen. Mieskes schreef in 1966: 'In de internationale discussie neemt op dit moment de onderwijsvernieuwing die als het *Jenaplan* van Peter Petersen bekend geworden is een heel specifieke plaats in. De betekenis van dit schoolmodel voor de taken van een eigentijdse ('zeitgemässe') opvoeding en onderwijs binnen de school zal nog toenemen, daarvan kunnen we zeker zijn. Daarom bevragen we dit model op zijn *pedagogische grondstructuur*. Dat doen we omdat we willen laten zien wat voor een goed begrip van het Jenaplan, zijn structuur en praktijk, wezenlijk is, in onderscheid van misschien minder belangrijke kenmerken'.

Suus Freudenthal beschreef voor de Nederlandse situatie dergelijke minima. In haar eigen woorden: 'een uiterst voorzichtige poging om het opvoedingsdoel van Petersen nader te preciseren'. Dat werden de bij oudere Jenaplanners bekende 'principiële uitgangspunten':

1. Opvoeding tot inclusief denken.
2. Humanisering en democratisering van de schoolwerkelijkheid.
3. Dialoog en bereidheid tot dialoog van alle bij de school betrokken personen.
4. Antropologisering van het pedagogische denken en handelen.

5. Authenticiteit van alle bij de school betrokken personen.
6. Vrijheid door een gemeenschappelijke, autonome ordening van de leef- en werkgemeenschap.
7. Opvoeding tot kritisch denken.
8. Stimuleren van en scheppen van mogelijkheden voor creativiteit.

Zie voor een toelichting bij deze punten: Freudenthal-Lutter, 1975; Boes, 1996

Suus Freudenthal heeft daarmee ook een eigen en nieuwe interpretatie gegeven van het opvoedingsdoel van Petersen, binnen de situatie van het Nederlandse onderwijs in de jaren '70 van de vorige eeuw. Binnen de Jenaplanbeweging is gezocht naar en gestreden over een formulering waarover een brede consensus zou kunnen bestaan.^[iii] De richting en grenzen van de vrijheid om het Jenaplanconcept te interpreteren hebben betrekking op het niveau van de praktijk van scholen. Daar immers wordt de nagestreefde kwaliteit van het pedagogische handelen zichtbaar.

Herkomst van de basisprincipes

De twintig 'basisprincipes' van de Nederlandse Jenaplanscholen zijn de opvolgers van de acht uitgangspunten van Suus Freudenthal. Zij vormen in hun huidige vorm de 'pedagogische minima' van de Nederlandse Jenaplanscholen en zijn inmiddels in 9 talen vertaald. Toen Kees Vreugdenhil en ik in 1999 tijdens een Jenaplanconferentie in Tsjechië ook een school bezochten waarin experimentele Jenaplangroepen bestonden zagen we aan de wand van een lokaal een lijst van 20 punten hangen die we herkenden als de basisprincipes, ook al begrepen we niets van het Tsjechisch. De Duitse zusterorganisatie van de NJPV – de Gesellschaft für Jenaplanpädagogik in Deutschland – heeft ze ook als grondslag aanvaard en ze werden in verschillende Duitse boeken over het Jenaplan gepubliceerd.

De behoefte aan basisprincipes ontstond in het begin van de 80er jaren van de vorige eeuw, toen werd begonnen met de nascholingscursus Jenaplan, onder de naam 'Seminarium voor Jenaplanpedagogiek'. Er werd toen gewerkt met verschillende inhoudelijke 'blokken', maar er werd tevens gezocht naar een gemeenschappelijk fundament voor de hele cursus. Kees Vreugdenhil schreef een eerste versie en na intensieve discussies in het docententeam werden de basisprincipes als grondslag voor de cursus als geheel aangenomen. Enkele jaren later ontwikkelde Kees Both in samenwerking met het instituut voor leerplanontwikkeling SLO een handleiding voor het werken aan een schoolwerkplan voor Jenaplanscholen – de map 'Jenaplan en het schoolwerkplan'. Daarvoor werd door hem ook een versie van de basisprincipes geschreven die meer toegespitst was op de schoolwerkplanontwikkeling, maar voor de definitieve versie van deze publicatie integreerden Kees Vreugdenhil en Kees Both hun versies in een gemeenschappelijke lijst, die in 1987 gepubliceerd werd. Dezelfde personen schreven – nadat de NJPV van een verband van een in Jenaplan geïnteresseerde personen omgezet was in een scholenbond – samen voor deze nieuwe organisatie een nieuw ontwerp van de basisprincipes die bindend en samenbindend zouden kunnen zijn voor alle leden (scholen). Dat eerste ontwerp werd in de scholen gedurende een jaar besproken en zakelijk bekritiseerd. Dat leidde tot een tweede ontwerp, dat door een commissie beoordeeld werd. Het derde ontwerp tenslotte werd in 1990 door de algemene ledenvergadering van de NJPV als grondslag van de vereniging aangenomen. Het hele proces van schrijven tot vaststellen als grondslag heeft bijna twee jaar geduurd. Daarbij werd ook vastgelegd dat de basisprincipes om de tien jaar opnieuw bediscussieerd en indien nodig bijgesteld en verder ontwikkeld zouden worden.

De basisprincipes en de acht uitgangspunten van Suus Freudenthal

Waarom zijn we trouwens niet gewoon doorgedaan met de acht punten van Suus? Dat is met name een vraag van oudere Jenaplanners en van scholen die deze uitgangspunten in hun schoolconcept hebben verweven. De acht punten hebben een zekere appellerende kracht, ze spreken het hart aan: inclusief denken, dialoog, authenticiteit, democratisering, leren in vrijheid, kritisch denken. Om die reden hebben nogal wat Jenaplanners ze in hun hart gesloten, waaronder de schrijver dezes. Suus zelf was bescheiden over deze eerste en ‘uiterst voorzichtige poging’. De basisprincipes zijn daarmee vergeleken in hun formuleringen zakelijker, minder ‘warm’. Inhoudelijk zijn de uitgangspunten van Suus erin terug te vinden. Uitgangspunten 2 en 6 bijvoorbeeld

9. Humanisering en democratisering van de schoolwerkelijkheid.
6. Vrijheid door een gemeenschappelijke, autonome ordening van de leef- en werkgemeenschap.

zijn terug te vinden in basisprincipe 11:

De school is een relatief autonome, coöperatieve organisatie van betrokkenen. Ze wordt door de maatschappij beïnvloed en heeft er ook zelf invloed op.

Het verschil zit hem vooral in de systematiek. De ‘punten van Suus’ bevatten zowel doelen als uitgangspunten, dat loopt door elkaar heen. De basisprincipes concentreren zich op de uitgangspunten – een visie op mensen, de samenleving, opvoeding en onderwijs. Dat was en is voor een schoolplan en voor opleiding en nascholing voor Jenaplanonderwijs uiterst belangrijk. Je kunt er – zie wat hierboven geschreven werd over ‘ontvankelijk grondmodel’ – ontwikkelingen aan toetsen.

Eisen aan de scholen

Midden jaren '90 formuleerde de NJPV een meerjarenbeleid, waarin de nadruk lag op de inhoudelijke ondersteuning van de scholen, op conceptontwikkeling. Om te beginnen werden daarom nagegaan of alle scholen die lid waren van de vereniging – zoals afgesproken – de basisprincipes inderdaad in hun schoolplan hadden opgenomen. Het was de eerste keer dat de NJPV een inhoudelijke eis aan de scholen stelde en het kostte veel tijd voordat de meerderheid van de scholen hun schoolplan daarvoor opgestuurd had. Een kleine minderheid protesteerde – ‘waar is de NJPV in vredesnaam mee bezig? we laten ons niet bevoogden’. Deze scholen wilden autonoom beslissen hoe ze met de basisprincipes wilden omgaan, maar wilden ze niet in hun schoolplan opnemen. Bij andere scholen was bij navraag de betreffende brief zoekgeraakt, ze ‘wisten van niets’ of ze stuurden een schoolplan op met de acht uitgangspunten van Suus Freudenthal erin. In dit hele proces werd duidelijk dat de NJPV voor sommige scholen ‘heel ver weg’ was, terwijl ze toch lid van deze club waren. De betreffende scholen werden herhaald gemaand om het schoolplan met de basisprincipes erin op te sturen en wie dat na een gegeven tijd niet gedaan had werd als lid geschrapt. Dat betekende ook dat de betreffende school voortaan niet meer aan het werk van de

regio's kon deelnemen. Dit hele proces nam twee jaar in beslag. Ondanks deze spanningen bleef de verenigingskring - het bestuur van de NJPV dat bestaat uit vertegenwoordigers van de regionale groepen van scholen – unaniem achter het eenmaal genomen besluit staan. De meeste van de scholen die toen als lid geschrapt zijn sloten zich – met de basisprincipes in hun schoolplan – later toch weer bij de vereniging aan. De vasthoudendheid van de NJPV op dit punt heeft toch wat opgeleverd: het werd duidelijk dat het lidmaatschap niet vrijblijvend is, dat er basisprincipes zijn op grond waarvan beleid gevoerd wordt door de scholen en door de vereniging. Basisprincipes die periodiek in een gemeenschappelijk proces tegen het licht gehouden en indien nodig bijgesteld worden. Over het wezen en het wezenlijke van het Jenaplan wordt steeds weer opnieuw nagedacht. Vanwege de lange tijd die nodig was voor het concretiseren van de eis dat alle schoolleden van de NJPV de basisprincipes in hun schoolplan hebben opgenomen is de herbezinning op de basisprincipes en mogelijke herziening daarvan enkele jaren uitgesteld.

De volgende stap in het proces van conceptontwikkeling was het doen ontwikkelen van een actueel concept voor een Jenaplan-basisschool – wat resulteerde in het boek 'Jenaplanonderwijs op weg naar de 21^e eeuw', inmiddels ook kortweg 'Jenaplan 21' genoemd. Dit boek kan beschouwd worden als een operationalisering van de basisprincipes – de nummers van laatstgenoemde staan dan ook op veel plekken in het boek naast de hoofdtekst afgedrukt om aan te geven welk basisprincipe hier aan de orde is. Dit actuele concept- dat voor de scholen functioneert als 'interpreteerbaar streefmodel' en een 'Raamplan Jenaplan' en 'Raamleerplan Jenaplan' omvat' – heeft, hoe belangrijk het ook is, een ondergeordende plek in relatie tot de basisprincipes. *De basisprincipes vormen – we herhalen het – de relatief blijvende kern van het concept.*

Een 'platform' voor handelen en evaluatie

Ik heb vaak kritiek op de basisprincipes gehoord in de trant van: 'deze principes zijn zo algemeen, dat wil toch iedereen?' Ze zouden dus niet onderscheidend genoeg zijn. Nog afgezien van de vraag of werkelijk 'iedereen' deze basisprincipes zou kunnen onderschrijven – ik weet wel zeker van niet – moeten we ons afvragen in hoeverre deze tenminste voor veel mensen acceptabele principes ook richtinggevend kunnen zijn voor de praktijk. Want daar gaat het toch uiteindelijk om.

Het is de kunst om bij het formuleren van basisprincipes een zodanig abstractieniveau te vinden dat ze algemeen genoeg zijn om een brede consensus te vinden en tegelijkertijd concreet genoeg om als baken en kompas voor de schoolontwikkeling te kunnen dienen. Om dat duidelijk te maken gebruik ik een model van de Noorse filosoof Arne Naess. Naess is bekend als de filosoof die de grondslag legde voor de zogenaamde 'diepe ecologie' ('deep ecology'). Het gaat mij hier niet om de inhoud van deze radicale milieufilosofie [\[iv\]](#), maar om de soort logica ervan. Naess was in de jaren '50 van de vorige eeuw sterk betrokken bij onderzoek van het alledaagse gebruik van 'grote' begrippen als 'solidariteit', 'vrijheid', 'rechtvaardigheid' (Rothenberg 1993), een soort 'empirische taal filosofie'. Het bleek dat als je mensen naar concrete voorbeelden vraagt (wat valt er wel en wat niet onder?), dat zij deze begrippen op zeer verschillende manieren, dus 'breed', interpreteerden. Maar ze zijn niet oneindig rekbaar, de interpretatie heeft grenzen, zeker waar ze uitsluiten wat er beslist niet onder valt, wat evident onrechtvaardig is bijvoorbeeld. Dergelijke begrippen bakenen – hoe 'ruim' ze ook zijn – dus ook af. Ze zijn belangrijk, omdat ze uitdrukking geven aan diepgevoelde intuïties en waarden van mensen, daaraan ook appelleren. En tegelijkertijd is het belangrijk daarover steeds weer met elkaar te spreken: wat betekent het voor ons, wat verstaan jij en ik eronder, geef eens voorbeelden en tegenvoorbeelden? Ze zijn aanleiding tot dialoog over gedeelde waarden en zijn daarom onmisbaar. Dat geldt ook voor pedagogische begrippen.

Naess probeerde later mensen met verschillende levens- en wereldbeschouwingen die zich radicaal wilden inzetten voor de natuur met elkaar te verbinden en formuleerde daartoe een 'platform' voor

wat hij ‘deep ecology’ noemde, als gemeenschappelijk uitgangspunt. Daarbij benutte hij ook zijn ervaringen met het hierboven genoemde taalonderzoek. Formeel gezien, dus afgezien van de inhoud van zijn ‘platform’ [v], heeft hij daarmee iets geprobeerd wat wij ook met en door de basisprincipes Jenaplan hebben gedaan.

Onderscheid in vier niveaus

Naess maakt onderscheid in vier niveaus van denken en handelen.

Niveau I

Het eerste niveau (in onderstaand schema aangeduid met I) is dat van de fundamentele levens- en wereldbeschouwelijke vooronderstellingen, zowel religieus als niet – religieus. Over dergelijke premissen bestaan – ook in de Jenaplanbeweging – zeer verschillende opvattingen naast elkaar. Die verschillen zijn meestal blijvend van aard, daarover blijven mensen van mening en gevoelens verschillen. In en door dialoog kunnen mensen hier wel proberen van elkaar te leren en elkaar te verrijken, waarbij er ook algemeen erkende grenzen zijn: de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Niet alles is acceptabel. Naess probeert dus mensen met elkaar te verbinden op een platform met een helder en niet-dogmatisch uitgangspunt (wij noemen dat ‘basisprincipes’), waarin de levens- en wereldbeschouwingen elkaar overlappen (niveau II in het schema).

Niveau II

Als je gemeenschappelijk iets voor elkaar wilt krijgen – bijvoorbeeld de Jenaplanpedagogiek bevorderen – dan heb je een platform nodig van samen geaccepteerde uitgangspunten: *kernbegrippen, basisprincipes.*

Niveau III – het pedagogische klimaat

Maar een dergelijk platform is niet genoeg, er zijn ook algemene criteria nodig voor het vormgeven van onderwijs, die gelegitimeerd kunnen worden vanuit het ‘platform’ en zich bewegen in het ‘speelveld’ dat door het platform afgegrensd wordt. Er is dus een grote, maar niet oneindige, speelruimte voor diversiteit. In het geval van het Jenaplan gaat het om principes als:

- het ritmiseren van het onderwijs en het schoolleven;
- het plannen van open en gesloten onderwijsactiviteiten;
- de heterogeniteit van groepen, leerprocessen, etc.

oftewel: de grote ‘voorordeningen’ van het Jenaplan: de tijd (ritmisch weekplan), de groeperingswijzen, de ruimte, de basisactiviteiten, het leerplan met wereldoriëntatie als hart, met daarbij een bepaalde pedagogische grondhouding van groepsleid(st)ers en andere professionele pedagogen in de school (zie ‘Jenaplan 21’, hoofdstuk 6).

De positie van basisprincipe 11 en 12 in het geheel van de basisprincipes is interessant. Basisprincipe 11 richt zich op de individuele volwassenen in de school – die de voorgaande basisprincipes moeten voorleven, ook als pedagogische grondhouding.

Basisprincipe 12 richt zich op de school als leef- en werkgemeenschap en de lokale (leerplan)-autonomie die daarvoor noodzakelijk is. Ze staan op een cruciaal punt in de rij van basisprincipes, vormen een soort brug tussen niveau II (de eerste tien basisprincipes) en de criteria voor de vormgeving van onderwijs.

De principes van niveau III zorgen voor een bepaalde continuïteit in de school, vormen het ‘pedagogisch klimaat’. De manieren waarop ze in de afzonderlijke scholen gerealiseerd worden zijn verschillend, scholen leggen verschillende accenten. De divergerende lijnen bij niveau III in bijgaand model visualiseren deze verscheidenheid aan realiseringmogelijkheden.

Niveau IV – het ‘pedagogische weer’

Dit niveau slaat op de veelvormige, dynamische praktijk van alledag, waarin dagelijks ontelbare beslissingen genomen worden, meestal on- en halfbewust, maar ook vaak zeer bewust. Als niveau III het pedagogische klimaat beschrijft, dan gaat het op niveau IV om het pedagogische ‘weer’: zeer veranderlijk, enigszins voorspelbaar, maar in de praktijk vaak weer anders dan wat je verwacht. In de dagelijkse beslissingen wordt geanticipeerd op wat men verwacht en ook op hoe je zou kunnen reageren op wat er daadwerkelijk gebeurt. Hier moet onvoorwaardelijk situatiegericht gehandeld worden, maar moet ook regelmatig en gepland op het handelen gereflecteerd worden (zelfevaluatie) in het licht van niveaus III en II: doen wij wat wij willen en willen wij wat we doen?

De basisprincipes Jenaplan omvatten niveau II (Bp. 1- 10) en niveau III (Bp. 11-20).

In het model zijn er twee richtingen waarin je je bewegen kunt:

- Van ‘boven’ – het algemene – naar ‘beneden’- meer specifiek en op de concrete situatie gericht: logische deductie – welke consequenties hebben de uitgangspunten?[\[vi\]](#) - en planning van het onderwijs en de schoolontwikkeling
- Van ‘beneden’ naar ‘boven’, om het handelen (IV) en de algemene vormgevingsstructuren (III) in de school te toetsen, zodat het handelen en de daarbij gewenste kwaliteit zo consistent mogelijk zijn/ worden: de evaluatie. Ook kunnen bij ervaren praktische problemen de basisprincipes bevestigd worden op de richting waarin mogelijke oplossingen gevonden kunnen worden.

Verder is het belangrijk om te weten dat Naess met nadruk onderscheid maakt tussen de formuleringen van het platform en de individuele interpretaties daarvan. In zijn terminologie: iedereen heeft haar of zijn eigen ‘ecosofie’, een persoonlijke visie. Deze individuele visie moet echter bespreekbaar en toetsbaar zijn met het oog op het gemeenschappelijke ‘platform’. Deze benadering geldt ook voor de basisprincipes Jenaplan: iedereen heeft een subjectief Jenaplanconcept. Dit subjectieve concept kan en moet in dialoog met andere interpretaties (ook in de geleefde praktijk, het Jenaplan dat je doet!) en aan de basisprincipes getoetst worden.

Basisprincipes- Wat kan je ermee (1)? Kernfuncties

Hoe kunnen de basisprincipes in de praktijk gebruikt worden? Bij het beantwoorden van deze vraag gebruik ik ook de ideeën die Kees Vreugdenhil publiceerde, nadat de eerste versie van de basisprincipes gepubliceerd was (Vreugdenhil, 1987 a/b/c). Om bovenstaande vraag te kunnen beantwoorden moeten eerst de kernfuncties van de basisprincipes beschreven worden. Er zijn twee kernfuncties te onderscheiden:

1. De oriëntatiefunctie

De basisprincipes beschrijven waarden en normen, ‘hoe opvoeding en onderwijs eigenlijk moeten zijn’, stellen hoge eisen aan de mensen. Maar tegelijkertijd gaat het om gebeurtenissen in de dagelijkse praktijk, om ‘de werkelijkheid van de kleine dingen’ (Kees Vreugdenhil), ook om kleine

stappen in de ontwikkeling van individuen en scholen. Hier geldt: groot denken en klein zien en handelen. Of in de termen van de sterk met Jenaplan verwante pedagoog Hartmut von Hentig: radicaal denken (=tot de wortels van problemen gaan) en behoedzaam handelen. We moeten oefenen om de basisprincipes op deze manier om te zetten in de praktijk en gevoeligheid te ontwikkelen voor de mogelijkheden en kansen daarvan. Bij deze functie horen metaforen als ‘de basisprincipes zijn als een baken en een kompas’.

2.De verbindingsfunctie

De basisprincipes verbinden mensen met het oog op een gemeenschappelijk doel, bieden een platform voor gemeenschappelijk handelen. Men spreekt een gemeenschappelijke taal, die uitdrukking is van gedeelde waarden. Dat slaat zowel op afzonderlijke scholen (een schoolvisie, als basis van de schoolontwikkeling) als op een groep van scholen – hier de Jenaplanscholen verenigd in de NJPV – met het oog op gemeenschappelijke actie, belangenbehartiging en wederzijdse hulp.

Voor beide functies is het noodzakelijk als voorwaarde dat men de basisprincipes kent, dat wil zeggen dat iedereen zich er globaal in moet kunnen vinden en dat men zich bij de principes praktijksituaties kan voorstellen: ‘de werkelijkheid van de kleine dingen’. De basisprincipes Jenaplan als *geleefde* principes kunnen de aandacht voor die kleine, maar o zo belangrijke dingen scherpen, omdat ze uitdrukking geven aan een visie op mensen, kinderen en de maatschappij in het algemeen.

Basisprincipes- Wat kan je ermee (2)? Het schoolteam

In een schoolteam zijn er drie soorten van activiteiten als het gaat om de basisactiviteiten:

1. De principes (beter) leren kennen, als mens in de huidige samenleving en als lid van een team van een Jenaplanschool;
2. De principes gebruiken bij de planning van onderwijs en van veranderingen op schoolniveau.
3. De principes betrekken bij de evaluatie van het onderwijs en van de schoolontwikkeling.

Ad 1: De basisprincipes hebben betrekking op een pedagogische grondhouding die niet beperkt blijft tot de school. Als je je eigen leven toetst, met de basisprincipes als toetssteen, dan ontdek je weerstanden en beperkingen in jezelf en in je omgeving (en dat maakt bescheiden en mild tegenover jezelf en anderen), maar ook kansen, uitdagingen en perspectieven.

Een voorbeeld van een oefening: in een groep – in een nascholingscursus of teamvergadering – wordt ieder uitgenodigd om een van de basisprincipes 1 – 5 te kiezen, waarbij ervoor gezorgd moet worden dat in de groep alle vijf aan bod komen. De formulering wordt iets veranderd, elk principe begint niet met ‘ieder mens’, maar met ‘ik’, bijvoorbeeld basisprincipe 2: *Ik heb het recht een eigen identiteit te ontwikkelen. Deze wordt zoveel mogelijk gekenmerkt door: zelfstandigheid, kritisch bewustzijn, creativiteit en gerichtheid op sociale rechtvaardigheid. Daarbij mogen ras, nationaliteit, geslacht, seksuele gerichtheid, sociaal milieu, religie, levensbeschouwing of handicap geen verschil uitmaken.*

Iedereen beschrijft nu twee situaties: een waarin men persoonlijk ervaren heeft wat in het principe uitgedrukt wordt en een waarin dat niet het geval was. Deze beschrijvingen worden voorts uitgewisseld. Collega’s kunnen vragen stellen, als zij niet begrijpen wat de beschreven situatie met

het betreffende basisprincipe te maken heeft. Let wel – het gaat hier om verheldering, niet om discussie of kritiek! Nadat iedereen de situaties gepresenteerd heeft krijgt ieder de mogelijkheid om de eigen situatieverhalen te veranderen. Dan worden ze verzameld en later op de computer uitgewerkt en samengevoegd. Binnen enkele maanden beschrijft iedereen situaties bij de andere vier basisprincipes, die ook samengevoegd worden.

Bij deze oefening wordt met nadruk gewezen op ‘de werkelijkheid van de kleine dingen’.

In deze brochure over de basisprincipes zijn zulke praktijkverhalen opgenomen, meestal geschreven door groepsleid(st)ers en ontstaan in nascholingscursussen, maar in een schoolteam kan het evenzo.

Op ongeveer eenzelfde manier kunnen de basisprincipes ook betrokken worden op de planning van onderwijs en de schoolontwikkeling. Zo kan bijvoorbeeld een lijst met observatiepunten en vragen die op de basisprincipes geënt zijn gebruik worden bij de evaluatie op stamgroep- of schoolniveau. Een evaluatie die aanleiding is tot het zetten van volgende stappen in de schoolontwikkeling. Er is in schoolteams nog veel meer te doen met de basisprincipes – we verwijzen daarvoor naar de artikelen van Kees Vreugdenhil.

Basisprincipes- Wat kan je ermee (3)? De ouders

Voor ouders – school en ouders zijn partners in de opvoeding van de kinderen – zijn de basisprincipes 12 – 20 minder relevant, tenminste aan het begin van de reflectie over de principes. Thuis is geen school, maar daar – en daar in de eerste plaats – vindt wel ‘opvoeding’ plaats. Op een ouderavond kan geoefend worden met de principes 1-5, bijvoorbeeld met principe 1. In plaats van ‘met ieder mens’ begint elk basisprincipe dan met ‘mijn/ons kind ...’ En de ouders zoeken dan een situatie thuis die bij dit principe past. Als ouders het principe niet begrijpen geeft de groepsleid(st)er een voorbeeld uit de school. Als ouders zeggen dat ze het met dit principe niet eens zijn kunnen ze uitgenodigd worden om over een door hen als positief ervaren ontmoeting met hun kind te vertellen die geheel of gedeeltelijk in strijd lijkt te zijn met het gekozen basisprincipe. Ik heb zelf verschillende keren een iets andere aanpak gebruikt: Ouders kregen in relatie tot basisprincipe 1 in tweetallen de opdracht een van hun kinderen aan de partner voor te stellen, met de nadruk op de (unieke) sterke punten van dit kind. Na deze oefening stelt de partner in de grote kring het kind voor waarover het zojuist van alles gehoord heeft: ‘Ik heb een kind leren kennen dat’ Zulke verhalen van ouders met hun kind thuis – gezien door de bril van de basisprincipes – kunnen ook onderdeel zijn van een brochure voor ouders of een reeks artikelen voor en door ouders in de schoolkrant.

Basisprincipes en schoolplan

De basisprincipes beschrijven de huidige ‘pedagogische minima’ van het huidige Jenaplan. In het schoolplan hebben zij de eerder genoemde functies:

- *Oriëntatie* – Visie, ‘geweten’, baken, toetssteen, kompas voor de ontwikkeling van de school. In een cyclus van diagnose – planning – uitvoering – evaluatie hebben de basisprincipes en de daarvan afgeleide middelen en werkwijzen een sleutelpositie. De richting van de schoolontwikkeling wordt – binnen de speelruimte die elke school heeft – fundamenteel bepaald door de basisprincipes.
- *Verbinding* – Missie, gemeenschap, inhoudelijke verdieping, ‘innere Schulreform’.

Zo'n ontwikkeling, zoals hierboven geschetst, is slechts mogelijk als de basisprincipes ook in de ontwikkeling van de teamleden – het intergraal personeelsbeleid – een sleutelpositie innemen. De druk van buiten op de school heeft tegendruk van binnenuit nodig, waarbij het voor alle betrokkenen bij de school duidelijk moet zijn wat de eigen visie is, een visie die werkelijk door zo mogelijk allen gedragen wordt.

Scholen samen

Maar ook schooloverstijgend kan er verbinding zijn, als scholen zich op grond van de basisprincipes van het Jenaplan zich gemeenschappelijk manifesteren richting inspectie, politiek, e.a. In de eerste plaats om genoeg speelruimte voor de eigen ontwikkeling te hebben, elkaar te helpen en elkaar uit te dagen. De actie 'Streep door de eindtoets' is daarvan een belangrijk voorbeeld, evenals de (kritische!) gesprekken die de NJPV heeft met de inspectie. De verbinding van basisprincipe 1 – de unieke mens – met principe 19 – over een manier van evalueren die daarmee overeenstemt en van basisprincipe 11 over de nodige autonomie van scholen als leef- en werkgemeenschap waren en zijn daarbij richtinggevend. Deze actie werd – hoewel niet alle scholen de eindtoets afwijzen of nog niet zeker waren hoe hierin te handelen – toch door de Verenigingskring (bestuur) van de NJPV gedragen, op grond van de basisprincipes. De actie heeft er zeker toe geleid dat de discussie over dit thema binnen de vereniging sterker geworden is en dat de positie van de basisprincipes ook weer versterkt is.

In dit soort zaken is het belangrijk om – in de geest van Arne Naess, maar ook van het Jenaplan – elkaar niet de maat te nemen, als 'beterweter' tegenover degenen die 'nog niet zover zijn', maar meer een verleidende en stimulerende aanpak te kiezen. Belangrijk is daarbij dat de NJPV in publicaties, ook naar ouders toe, duidelijk maakt waar ze voor staat vanuit de basisprincipes, om discussies in scholen te stimuleren en ook in de hoop dat ouders kritische vragen aan scholen stellen. Verder zijn de opleiding en nascholing van leraren met een eigen Jenaplandiploma belangrijke sturingsmiddelen vanuit de basisprincipes.

We hebben verder als Jenaplanscholen weinig ervaring met conceptbewaking. Zie onderstaand kader.

'De echte conceptontwikkeling vindt uiteraard in de scholen zelf plaats, daar 'gebeurt Jenaplan, of niet. '.....

● ● ●. 'Er is in de scholen ook een aspect van *conceptbewaking, als vorm van kwaliteitsbewaking en -zorg*. Dat geldt ook op landelijk niveau: hoe blijven we 'op scherp', hoe gaan we om met de Jenaplantraditie en met de actualiteit? Hoe zorgen we er samen voor dat het 'Jenaplangedweten' actief blijft? Het kan daarbij niet voor iedereen even aangenaam zijn als er kritische vragen gesteld worden over bijvoorbeeld het omgaan met de CITO-eindtoets, e.d. Toch moet deze kant veiliggesteld worden, moet er interne kritiek ingebouwd worden, anders verlies je je bestaansrecht?

.....'De *basisprincipes* zijn bindend voor alle bij de NJPV aangesloten scholen en moeten in het schoolplan opgenomen worden als uitgangspunt en kader voor de schoolontwikkeling.Dit is de ondergrens.

Formele kenmerken van de basisprincipes (we herhalen het nog eens) zijn:

- de gebruikte begrippen laten ruimte voor interpretatie en discussie, met alle voordelen van dien, maar er is daardoor ook een onzekerheidsfactor in het geheel;

- er zijn grenzen in de interpretatie, maar die zijn meestal alleen in de discussie vast te stellen – dan is iets 'op het randje' of 'valt er buiten'; in recensies in Mensen-kinderen wordt vaak ook met deze grenzen gespeeld.....'

We hebben nog weinig ervaring met dergelijke discussies en de NJPV kent tot nu toe ook geen procedures om bijvoorbeeld scholen die evident 'over de rand gaan' daarop aan te spreken. Een formele benadering – elkaar de

‘Jenaplan-maat’ nemen - levert als regel niet meer kwaliteit op, alleen maar ellende: het is moordend voor het debat, mensen en scholen gaan zich indekken en durven hun nek niet meer uit te steken in plaats van te reflecteren op hun werk, er ontstaat gemakkelijk wantrouwen met de daaruit voortvloeiende verdeeldheid. Bij een concept als Jenaplan past meer een verleidende (aantrekkelijke praktijk-perspectieven laten zien) dan een beoordelende strategie’.

Neem het voorbeeld van de Jenaplanschool die na rijp beraad een methode voor wereldoriëntatie (‘De Grote Reis’) aanschafte, als bron van werkmateriaal voor kinderen en groepsleid(st)ers. Enkele citaten uit een beschouwing naar aanleiding van de felle discussie daarover[vii]

‘Het maakt voor de discussie verschil of het gaat om:

- a. het gebruik van ‘De grote reis’ als werkmateriaal bij het WO-leerplan; dit is in Boxmeer het geval;
- b. het invoeren als methode voor WO, dus als voornaamste bepalende factor voor de inhoud en activiteiten bij WO. Je kunt argumenteren dat een juist gebruik van een methode samenvalt met a. In dat geval kan ‘De grote reis’ beoordeeld worden op zijn bruikbaarheid als materiaal vanuit Jenaplan-criteria, bijvoorbeeld aan de vraag of wel voldoende met primaire bronnen gewerkt wordt en het hele kind aan bod komt en of er in verband daarmee een voldoende breed scala aan ontmoetingsvormen gebruikt wordt. Dat geldt nog veel sterker voor b. De grote financiële investering die gedaan en de ‘veiligheid’ die geboden wordt kan ook Jenaplanscholen in de verleiding kunnen brengen om op b. terug te vallen. Het hoeft echter niet.

Nog beter was het geweest als deze school – en dat geldt voor Jenaplanscholen in het algemeen – hun probleem bij de NJPV gemeld had en dat er in een breder verband over oplossingen voor ervaren problemen gesproken wordt. Dat laat de autonomie van de school onverlet.’

Uit: Enkele gedachten over de discussie WO-Jenaplan en ‘De grote reis’, in *Mensen-kinderen*, november 2002

Basisprincipes in Europa?

Het is een boeiende gedachte om te denken over gemeenschappelijke basisprincipes van Jenaplanners op Europees niveau, als daarover ook gesprekken zouden zijn, op z’n minst over het basisonderwijs. Daar kunnen wij zelf ons voordeel mee doen: uitgedaagd worden door pedagogische verwanten in het buitenland. Maar het maakt je ook sterker in Europees verband. Daar valt nog veel te winnen, als je je als zelfbewuste pedagogische beweging, met een helder uitgangspunt manifesteert. Denk bijvoorbeeld aan de nascholing – een Europese ‘master’-studie voor reformpedagogische scholen is ontwikkeld, daar kunnen we gebruik van maken. Maar ook om ontwikkelingsprojecten te doen met Europees geld. Het is niet alleen een kwestie van geld, maar ook en vooral van interne kracht.

LITERATUUR

-Boes, Ad (1996), *Jenaplan – historie en actualiteit*. Amersfoort: CPS

-Both, Kees (1987), *Jenaplan en het schoolwerkplan*. Enschede: SLO

-Both, Kees (1993), Handelen vanuit een diepe betrokkenheid: Deep Ecology,. In: *Franciscaans Leven*, jrg. 76, nr. 3, juni 1993

-Both, Kees (1997), *Jenaplan op weg naar de 21^e eeuw*. Amersfoort: CPS

-Both, Kees (2004a), Wat doen jullie aan natuur op school? (1). In: *Mensen-kinderen*, maart

-Both, Kees (2004b), Wat doen jullie aan natuur op school? (2) – Peter Petersen, de natuur in weij. In: *Mensen-kinderen*, mei

-Both, Kees/ Kees Vreugdenhil (1989), Die Charta der Grundschule – Prinzipien des Jenaplans. In: *Die Lehrer Werkstatt*, Sondernummer.

-Deketelaere, Ann/ Geert Kelchtermans (1988). De ontwikkeling van de Jenaplanbeweging in Nederland van 1955 tot 1985. Hoevelaken: LPC-Jenaplan/ CPS

- Freudenthal-Lutter, Suus (Hrsg.)(1968), *Jenaplanperspectieven Nr:5 – Over Hans Mieskes: Jenaplan und Schulreform*. Utrecht: Stichting Jenaplan
- Freudenthal-Lutter, Suus (1975), *De Jenaplanschool – een leef- en werkgemeenschap*. Utrecht: Stichting Jenaplan
- Goodlad. John / Robert Anderson (1959), *The Nongraded Elementary School*. New York, a.o.: Hartcourt, Brace and World
- Melle, Ulrich (1996), Verscheidenheid, verbondenheid en zelfverwerkelijking. De filosofie en ecosofie van Arne Naess. In: Janssens. F./ U. Melle (red.), *Voeten in de aarde. Radicale groene denkers*. Utrecht: Jan van Arkel
- Mieskes, Hans (1966), *Jenaplan und Schulreform*. Oberursel (Ts.): Finken Verlag
- Naess, Arne (1989), *Ecology, Community and Lifestyle*, Cambridge: Cambridge University Press
- Rothenberg, David (1993), *Is it painful to think? Conversations with Arne Naess*. Minneapolis/ London: University of Minnesota Press
- Skiera, Ehrenhard (1982), *Die Jena-Plan-Bewegung in den Niederlanden. Beispiel einer pädagogisch fundierten Schulreform*. Weinheim/Basel: Beltz
- Vreugdenhil, Kees (1987a), Basisprincipes Jenaplan (1). In: *Mensen-kinderen*, Jrg. 2, Heft 5, S. 6-8
- Vreugdenhil, Kees (1987b), Basisprincipes Jenaplan (2). Suggesties om ze te gebruiken in het team. In: *Mensen-kinderen*, Jrg. 3, Heft 1, S. 26-28
- Vreugdenhil, Kees (1987c), Basisprincipes Jenaplan (3). Suggesties voor evaluatie en oudercontact. In: *Mensen-kinderen*, Jrg. 3, Heft 2, S. 20 – 22

EINDNOTEN

[i] Deze tekst is een bewerking van een artikel dat verscheen in *Kinderleven* Heft 17/18, 2003

[ii] Zie over de geschiedenis van de Jenaplanbeweging in ons land: Deketelaere/ Kelchtermans, 1988 en Skiera, 1982

[iii] Wie daarin geïnteresseerd is kan dat nalezen bij Skiera, 1982, vanaf p. 296.

[iv] Over de ‘deep ecology’ is veel gepubliceerd. Om bij nederlandstalige publicaties te blijven, zie onder andere: Both, 1993 en Melle, U. (1996).

[v] Jenaplanners zullen zich – vanuit hun basisprincipes – overigens ook moeten inzetten voor natuur en milieu en daaraan ook in het onderwijs vorm moeten geven (basisprincipes 9 en 10). Peter Petersen had ook een zekere affiniteit met wat we nu herkennen in stromingen die verbondenheid met de natuur benadrukken. Zie daarover Both, 2004b.

[vi] Van strikt logische afleiding kan hier natuurlijk geen sprake zijn. Wel kunnen consequenties van uitspraken op een niveau voor het eerstvolgende, concretere niveau gezocht worden, waarbij er altijd meer mogelijkheden zijn. Het gaat echter om plausibele ‘afleidingen’, waarbij consistentie en praktische realiseerbaarheid de belangrijkste criteria zijn.

[vii] Theo Vries/ A. Storm (2002), Wereldoriëntatie in de Jenaplanschool: gezond kloppend hart of bypass? In: *Mensen-kinderen*, jrg. 18, nr 1 (september). Dijk, Peter van (2002), Wereldoriëntatie hart van het Jenaplanonderwijs met behulp van een methode. In: *Mensen-kinderen*, jrg. 18, nr. 2 (november). Both, K. (2002), Enkele gedachten over de discussie WO-Jenaplan en ‘De grote reis’. In: *Mensen-kinderen*, jrg. 18, nr. 2 (november).